Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
39. vuosikerta: 3
2021
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Maanselältä merelle – Näin syntyi kaksi näyttelyä uitosta ja savotasta

Hanna-Leena Puolakka

Hanna-Leena Puolakka
Oulun yliopisto (Tohtorikoulutettava)
<https://orcid.org/0000-0001-9705-562X>

To cite this article: Hanna-Leena Puolakka, "Maanselältä merelle – Näin syntyi kaksi näyttelyä uitosta ja savotasta" Tekniikan Waiheita 39, no. 3 (2021): 186-197. <https://doi.org/10.33355/tw.110024>

To link to this article: <https://doi.org/10.33355/tw.110024>

Maanselältä merelle – Näin syntyi kaksi näyttelyä uitosta ja savotasta

Hanna-Leena Puolakka¹

Kesällä 2020 ja keväällä 2021 sain mahdollisuuden tuottaa kaksi uitto- ja metsätyöaiheista näyttelyä; ensimmäinen nousi Savukoskelle kotiseututalo Puistolaaan, toista rakennetaan parhaillaan Iin kotiseutumuseoon. Vaikka aihepiiri on käytännössä sama, löytyi paikkakuntien teollisuushistorian väliltä paljon mielenkiintoisia eroavaisuuksia. Molempia näyttelyitä yhdistävät aiheina uitto ja metsätyö, mutta siihen yhtäläisyydet kahden täysin erilaisen pitäjän välillä miltei jäivätkin. Savukoskea luonnehti sen syrjäinen sijainti; tänäkin päivänä Savukoskea syrjäisempää kuntaa saa Suomesta hakea, eivätkä sen laajoja kairoja vieläkaan metsä-autotieverkostot hallitse. Ii taas on Perämeren rannalla ja Nelostien varrella, erinomaisten kulkuyhteyksien äärellä ja keskeisellä paikalla. Näiden kahden kunnan historian kautta pääsin tarkastelemaan sitä, mitä yhteistä on pohjoisen suurten jokien varrella sijainneilla uittotyömailla ja mikä on juuri näille paikoille ominaista ja merkityksellistä.

Iitä ja Savukoskea yhdistää tietysti sijainti suuren joen varrella. Savukoski sijaitsee Kemi-joen alkupäässä. Sieltä puut voivat lasketella satojen kilometrien matkan aina Kemiin saakka.² Ii taas sijaitsee Iijoen suulla, ja Iin erottelu keräsi puut aina Kuusamosta ja Maanselän yli tuotuna jopa Venäjältä asti.³

Uittoaiheen oma erityispiirre on sen asema suomalaisessa mielenmaisemassa. Mielikuvat uitosta ovat ajan kultaamia, romanttisia mielikuvia joella taituroivista uljaista jätkeistä, nokipannukahveista ja liplattavista laineista. On oma haasteensa päästä näiden mielikuvien ohi, mutta pitää kuitenkin samalla kiinni aiheen nostalgiaa tavalla, jonka näyttelykävijä voi kokea omakseen. Kriittisiäkään äänenpainoja ei saa unohtaa. Usein uittokeksiä käytetään uiton symbolina ja työkalu tunnetaan laajalti juuri uittoon liittyväksi. Siihen ei kuitenkaan liity nimeä lukuun ottamatta⁴ juurikaan paikallisia erityispiirteitä, vaan se on kaikilla uitoilla yleisesti käytetty ja tunnettu työkalu. Siksi näyttelyitä ei voi rakentaa vain ympäri Suomea vakiintuneen uittokuvaston ja -kaluston sekä keksirivin varaan, vaan niihin täytyy hakea paikallisempaa ja mielenkiintoisempaa otetta.

Samperin savotasta Iijoen suulle

Savukosken savottahistoria ulottuu 1800-luvun puolelle. Savukoski on aina ollut pitkien, tiettömien taipaleiden takana, mutta sen joet, suurimpana Kemijoki, ovat mahdollistaneet tukkien kuljetuksen kauas, aina Kemiin saakka. Puutavaran tarpeen kasvaessa huomio kiin-

¹ Hanna-Leena Puolakka on tohtorikoulutettava Oulun yliopistossa.

² Onnela 2006, 304–308.

³ Itkonen 1998, 89.

⁴ Etelä- ja Itä-Suomessa käytetään yleisemmin nimitystä *(uitto)haka*, Pohjois-Suomessa taas käytetään nimitystä *(uitto)keksi* (Purhonen 1998, 81). Tämän tekstin kirjoittaja on itse kotoisin Pohjois-Suomesta ja käyttää oppimaansa nimitystä.

Kuva 1. Savukosken näyttely rakennusvaiheessa. Lukuisten uiton muonituslaatikoiden kannet pääsivät visuaaliseksi osaksi näyttelyä. Laatikoita hyödynnettiin myös mm. hyllyinä ja tasoina. Kuva: Hanna-Leena Puolakka.

nittyi yhä enemmän Kemijoen yläjuoksun laajoihin metsäalueisiin. Lapin vanhat, suuret ja tiheäsyiset puut olivat haluttua tavaraa jo uiton alkuaikoina.⁵ Niin haluttua, että yksi kenties Suomen savottahistorian erikoisimmista yrityksistä nähtiin jo 1910-luvulla juuri Savukoskella. Hugo Sandberg, Kemi-yhtiön johtaja, päätti tuottaa Yhdysvalloista kaksi suurta höyryveturia Savukoskelle. Veturit hankittiin vetämään talvisin tukkeja savotoilta lähemmäs jokirantaa, josta ne päästiin uittamaan. Noin 30 kilometriä jokivarsilta sisämaahan päin odotti monta hyvää koskematonta metsäaluetta. Hevoset eivät kuitenkaan olisi jaksaneet vetää tukkikuormia noin pitkiä matkoja epätasaisessa maastossa, minkä vuoksi tarvittiin konevoimaa.

Asiaa selviteltiin ensin kaksi vuotta, mutta lopulta hanke toteutettiin. Hanketta pidettiin kannattavana, sillä laskelmien mukaan hyvälaatuista puutavaraa pystyisi veturien avulla kuljettamaan kauempaa suurista erämaista Kemijoen varteen suuria määriä.⁶ Tuohon aikaan Savukoskelle ei kulkenut edes teitä, joten kyseessä ei ollut mikään pieni yritys. Lopulta Savukosken metsiin kuitenkin saatiin osissa tuotua pitkällä hevosraidoilla kaksi kappaletta höyryvetureita. Ensimmäinen aloitti toimintansa helmikuussa 1913, toinen seuraavana vuonna.⁷

Vetureilla oli jalakset ja telaketjut, joiden avulla veturi veti tukkeja lanssiin, eli tukkien säilytyspaikkaan joen rantaan noin 30 kilometrin matkan. Nämä veturit eivät kulkeneet tavallisilla raiteilla. Veturit kulkivat vain talvisin jäädytetyillä urilla tai ”raiteilla”, joiden huolto vaati oman tekniikkansa. Raiteiden varrelle rakennettiinkin pumppuasemia veturin vesisäiliön täyttöä ja raiteiden jäädyttämistä varten sekä niin sanottuja sutikämppejä. Sutit olivat heinästä punottuja palmikoita, joilla höyryvetureita jarrutettiin asettamalla sutteja jalasten alle alamäissä.⁸

⁵ Onnela 2006, 304–308.

⁶ Pelkonen 1978, 13–14.

⁷ Pelkonen 1978, 19–23.

⁸ Pelkonen 1978, 23–25.

Kuva 2. Yhtiöleimojen esittelyä: leimat lyötiin ”tukkipinon” päihin. Yksi luetteloinen, hyväkuntoinen kaksoiskappale leimakirveistä kunnostettiin yleisön kokeiltavaksi. Kuva: Hanna-Leena Puolakka.

Parhaimmillaan tällä ”Samperin savotalla” oli jopa 500 ihmistä töissä, niin puun kaadossa, veturin huollossa, vesiasemien lämmityksessä kuin muissakin töissä.⁹ Maailmansota laittoi kuitenkin kapuloita tämänkin junan rattaisiin, ja kekseliäs yritys päättyi vain parin vuoden jälkeen vuonna 1916. Vaikka kuljetettu puumäärä oli suuri, yli 150 000 runkoa, jäi yritys tappiolliseksi.¹⁰

Tavanomaisemmat savotat jatkuivat kuitenkin Savukoskella vielä yli 80 vuotta. Laajoissa kairoissa riitti puuta, jota hakata, ja pikkuhiljaa tieverkoston parantuessa niitä pystyttiin kuljettamaan jokirantaan uittoa varten lanssipaikoilta kauempaakin. Vaikka muualla Suomessa savottakämpillä asuminen alkoi jäädä tieverkoston parantuessa historiaan jo 1970-luvulla, Savukosken savottakämpät pysyivät pitkien, tietömien taipaleiden vuoksi asuttuina vielä 1980-luvulle saakka.¹¹ Uitto Kemijoella loppui vasta 1991.¹²

Iijoen uittohistoria on yhtä pitkä. 1800-luvun puolivälistä lähtien Iijokisuuhun ja lähialueille perustetut sahalaitokset, kuten Iissä sijainnut, Pohjoismaiden ensimmäinen höyrysaha, vaativat paljon enemmän puuta kuin mitä lähialueilla pystyttiin tuottamaan.¹³ 1800-luvulla tukkeja uitettiin lähinnä lauttoina, mutta jo 1900-luvun alkupuolella siirryttiin irtouittoon. Myöhemminkin Perämeren rannikon suuret sahat kaipasivat yhä enenevässä määrin puutavaraa, ja Kemijoen lisäksi Iijoki oli oikein sopiva sitä tuottamaan, ylsiväthän Iijoenkin

⁹ Pelkonen 1978, 35.

¹⁰ Pelkonen 1978, 40–43.

¹¹ Elo & Seppälä 2012, 56.

¹² Itkonen 2006, 213–215.

¹³ Rytkönen 1989, 133, 149.

latvavedet aina Kuusamon korpiin saakka.¹⁴ Uitetun puun määrä Iijoella oli vuosikymmeniä valtava, kunnes maanteiden kehitys ja autokuljetuksen kannattavuuden paraneminen huononsivat uiton voittoja. Uiton kannattavuutta yritettiin kehittää vuosikymmenien saatossa erilaisilla muun muassa Ruotsista tuotetuilla koneilla, kuten virrankehittäjällä ja niputtajalla. Paikallisena erikoisuutena voisi mainita karkeaerottelun avuksi kehitetyn Tulkin, joka on nimetty keksijänsä, Aaro Tulkin mukaan. Tulkki nosti kaikki erottelulle tulevat puut piikkirullan avulla ylös, josta tukit jatkoivat matkaansa, mutta lyhyempi pinotavara putosi alas telojen väliin ja ohjautui omaan vastuuseensa.¹⁵ Lopulta uiton koneistaminen, uudet keksinnöt ja prosessien kehittäminen eivät kuitenkaan riittäneet, vaan auto- sekä raidekuljetukset tulivat lopulta uittoja kannattavammiksi. Tämä johti uiton päättymiseen Iijoella vuonna 1988.¹⁶

Harmillisesti mitään Ijoen erottelulla käytössä olleista suuremmista työlaitteista ei tiedäkseeni ole säästynyt. Niitä ei ole ainakaan talletettu Iin kotiseutumuseon kokoelmiin, jonka painopisteisiin paikallisen uitto- ja erotteluperinteen tallettaminen kuuluu. Samperin savotan veturit sen sijaan ovat edelleen olemassa. Samperin savotan jälkeen ne öljyttiin ja laitettiin huolella säilöön, sillä ajateltiin, että niille voisi löytyä vielä muuta käyttöä. Näin ei kuitenkaan käynyt. Talvisodan aikana Tulppiossa sijainneet rakennukset määrättiin poltettaviksi, jottei niistä olisi hyötyä mahdollisesti rajan ylittävillä neuvostosotilaille. Samalla paloivat veturitalit vetureineen. Samperin veturit saivat lahota rauhassa sijallaan lopulta vuosikymmeniä, mutta 1970- ja 1980-luvulla molemmat niistä kunnostettiin.¹⁷ Tänä päivänä toinen on näytillä Savukosken Tulppiossa ja toinen Lapin metsämuseossa. Myös osia vetureita varten raivattua ja tuetusta tiestä on edelleen nähtävissä Savukoskella ja sen varrella kulkee kävelyreitti. Kävelyreitillä varrelta löytyy edelleen myös suttikämpä sekä Jänesojan pumppuasema, jotka kertovat tarinaansa siitä valtavasta työmäärästä, mitä vetureiden liikuttamiseen aikanaan tarvittiin.¹⁸

Kokoelmien kertomaa

Kun lähtee tekemään näyttelyä pieneen paikallismuseoon, on selvää, että rahoitus ei yleensä ole suuren suuri. Tämä asettaa monia haasteita, joista suurimpia on näyttelyn suunnittelun ja toteutuksen usein sangen tiukka aikataulu. Aiheeseen perehtymiseen ja lukemiseen ei yleensä ole varattu juurikaan työaikaa, jolloin aiempi asiantuntemus on lähes välttämätöntä. Itseläni uittotietoutta on kertynyt sekä sukutarinoista että sen myötä heränneen kiinnostuksen ansiosta myös omaehtoisesta perehtymisestä Ijoen uiton historiaan. Sen turvin minun oli helpompi lähteä Savukoskellakin oppimaan uutta ja erottaa, mikä on paikallista ja erityistä perintöä ja miten sen saisi tuotua näyttelyssä parhaiten esille. Mielestäni juuri tähän työtä varten annettu aika usein kannattaakin käyttää. Pienilläkin paikkakunnilla on hienoja tarinoita kerrottavanaan, kun vain malttaa kuunnella ja ottaa selvää.

¹⁴ Rytönen 1989, 149–158.

¹⁵ Itkonen 1998, 74.

¹⁶ Itkonen 1998, 117–119.

¹⁷ Pelkonen 1978, 51.

¹⁸ Nuortin konesavotta <https://www.lapinmetsamuseo.fi/>, Samperin veturireitti <https://korvatunturi.fi/naejakoe-artikkeli/samperin-veturi/>.

Paikallismuseoissa myös kokoelmat ja erityisesti kokoelmanhallinta voivat toisinaan tuottaa haasteita. Etenkin vanhemmat paikallismuseot ovat harvoin noudattaneet mitään järin selkeää kokoelmapoliittista linjaa ja tämän vuoksi myös esineistöä voi olla sangen sekalainen, usein puutteellinen kattaus. Esineiden taustoista ei ole tietoja ja jopa käyttötarkoitus voi jäädä hämäräksi. Minulla kävi kuitenkin tuuri: sekä Savukosken kotiseututalo Puistolassa että Iin kotiseutumuseossa oli kohtalaisen suunnitelmallisesti kerätty ja kattava muttei liian suuri tai hallitsematon kokoelma uittoon ja savottaan liittyvää esineistöä.

Iissä kokoelmiin oli ostettu vain hieman uiton päättymisen jälkeen yhden kerääjän laajahko esinekokoelma. Tämän vuoksi kokoelmissa on laaja kattaus uiton työvälineitä, noin kolmensadan päänumeron verran. Myös Iijoen uittoyhdistyksen rakennusperintöä on säilynyt kotiseutuaktiivien puurtamisen vuoksi. Iin Niittysaaresta, vanhasta uiton ja erotelun keskuksesta, on siirretty uiton vanha majoitusrakennus Iin keskusta. Nykyisin Iin kotiseutumuseon vieressä sijaitseva hirsirakennus toimii museokahvilana.

Savukoskella taas on säilynyt Samperin veturin lisäksi vanhoja metsätyökämppejä etenkin metsähallituksen aiemman aktiivisuuden vuoksi; kämppejä kunnostettiin urakalla erityisesti 80- ja 90-luvuilla vuokrattaviksi ja yleiseen käyttöön. Verrattain nuoreen Puistolaan uittosineistön kokoelma taas on päätyntä suoraan uitolta. Saamieni suullisten tietojen mukaan Kemijoen uiton päättyessä museon kokoelmiin saatiin käydä valitsemassa uittotyökaluja vanhasta uiton varastosta. Päänumeroita Savukosken uittoon ja savottaan liittyvässä kokoelman osassa on maltilliset 167 kappaletta. Tämä sopi pieneen museoon hyvin, sillä kokoelma kattaa kuitenkin kaikki metsä- ja uittotyön vaiheet ja mahtuu hyvin sille varattuun tilaan.

Kumpikaan kokoelma ei ole järin suuri, mutta molemmat sisältävät silti esineitä, jotka kertoivat omaa, mielenkiintoista kieltään paikallisesta uitto- ja savottaperinteestä. Erikoin suksiakin löytyi. Esimerkiksi Iin kotiseutumuseoon saatiin juuri lahjoituksena lasikuituinen keksinvarsi. Keksinvarressa olevat kiinteät UITTO-teippaukset paljastavat, että mistään paikallisen vajan nurkassa syntyneestä ideasta ei ollut kyse, vaan kyseessä oli virallisempi, mahdollisesti Uittokaluston¹⁹ tuottama väline. Kuvittelin itse tietäväni paljon uitosta ja sen työkaluista, mutta lasikuituvarresta en ollut kuullutkaan, eikä yhteydenotto asiantuntijaan myöskään tuottanut lisätietoja²⁰. Lahjoittaja muisteli nähneensä lasikuituvarsia uitolalla vain lyhyesti, ehkä yhtenä kesänä 60-luvun lopulla. Haastattelussa lahjoittaja kertoi, etteivät lasikuituvarret olleet varsinkaan vanhempien uittotyöläisten mieleen.²¹ Näyttääkin siltä, että kyseessä oli ollut mahdollisesti kokeilu, joka ainakin Iijoella loppui lyhyeen, sillä puiset keksinvarret säilyivät siellä käytössä aina uiton loppuun saakka. Muualtakaan en ole toistaiseksi onnistunut lasikuituista keksinvarsta löytämään.

Savukoskella erikoisimpia esineitä olivat Savottakämppien astialaatikoihin eksyneet ulkomaiset aterimet: pari kappaletta Yhdysvaltain armeijan lusikoita, jotka pystytettiin kohtalaisella varmuudella ajoittamaan 40-luvulle²², sekä saksalainen haarukka toisen maailmansodan

¹⁹ Uittokalusto on yritys, joka tuotti suurimman osan tehdastekoisista, käsikäyttöisistä uittovälineistä koko Suomen uittotyömaille. Yritys on edelleen olemassa. Paljon työkaluja tuotettiin myös uiton omilla, pienillä pajoilla, joita löytyi esimerkiksi erottelutyömaiden yhteydestä.

²⁰ Luston amanuenssi Tuomas Juvan mukaan esimerkiksi Uittokaluston vanhat katalogit esittelevät ainoastaan lasikuituvartisia oksasaksia ja -sahoja, mutteivät keksinvarsia. Tämän perusteella lasikuitu oli kuitenkin Uittokaluston käyttämä materiaali, jonka vuoksi teoriaa kokeilusta voi pitää mahdollisena. (Sähköpostikeskustelu 10.5.2021 Tuomas Juvan kanssa.)

²¹ Seppo Puolakan haastattelu 8.5.2021.

²² Cole s.a., https://history.army.mil/html/museums/messkits/Field_Mess_Gear.pdf.

Kuva 3. Kaikki näyttelyn esineet eivät tietenkään ole työkaluja. Kuvassa pari veikeää puhdetyötä; karkeatekoinen karhu, sekä selkeästi 60-luvun posliiniastioista muotokieltä lainaava, lakattu pahkukuksa. Kuva: Hanna-Leena Puolakka.

ajalta hakaristeineen kaikkineen. Kieltämättä näyttelynsuunnittelijalla meni tovin miettiessä, kuinka kyseiset ruokailuvälineet olisivat päätyneet Savukosken erämaihin ja savottamiesten suuhun. Samalla ne toimivat esimerkkinä siitä, kuinka monenlaista tietoa saattaa pienenkin näyttelyn suunnittelussa tarvita. Asia kuitenkin hiljalleen selvisi, kiitos sosiaalisen median.

Saksalainen haarukka ei niinkään ollut mysteeri, sillä Lapissa jatkosodan aikana liikkuneet saksalaiset joukot liikkuiivat myös Savukosken läpi ja yöpyivät usein myös savottakämpillä. Ei olisi kummakaan, jos joltakulta olisi haarukka unohtunut. Yhdysvaltalaisen lusikoiden mysteeri alkoi aueta, kun otin asian puheeksi Facebookissa. Keskustelussa todettiin, että nekin todennäköisesti päätyivät aterinlaatikkoon saksalaisilta sotilailta. Yhdysvallat lähettivät toisen maailmansodan aikana *Lend-Lease* -sopimuksen mukaisesti Neuvostoliitolle apupaketteja, jotka sisälsivät kaluston lisäksi myös esimerkiksi ruoka-apua. Näitä toimituksia kuljetettiin paljon Muurmannin rataa pitkin. Juuri Muurmannin rataa Petsamon nikkeli-kaivoksia tavoitelleet saksalaiset joukot pyrkivät katkaisemaan.²³ Nämä saksalaiset sotilaat ovat hyvinkin voineet saada lusikat saaliikseen ja jättää ne jälkeensä kulkiessaan myöhemmin Savukosken kautta. Olisi mielenkiintoista tietää, mitä sotaakin nähneiden savottamiesten mielessä liikkui, kun he törmäsivät aterinlaatikossa saksalaisin ja Yhdysvaltain armeijan tunnuksin leimattuihin aterimiin Kemijoen uittoyhdistyksen leimalla varustettujen aterimien joukossa.

²³ Mann & Jörgensen 2003, 69–74.

Muisteluksista näyttelyiksi

Metsätyöhistoria on paitsi tekniikan kehityksen historiaa, myös ennen kaikkea ihmisten historiaa. Museonäyttelyn aiheena se on siitä mukava, että uitosta ja savotoista löytyy runsaasti kokemustietoa, sekä kansien välistä että vielä elävien tervaskantojen korvien välistä. Sekä jo aiemmin kerätty muistitieto että omat, vanhoille uitto- ja savottatyöntekijöille tekemäni haastattelut olivatkin kallisarvoista aineistoa näyttelyn teossa.

Muistelut ja käyttökokemukset avasivat teknisen aiheen taustoja ja toivat siihen uusia näkökulmia. Esimerkiksi moottorisahaa karsastettiin sen tullessa savotoille, koska ensimmäiset moottorisahat olivat painavia ja siksi kömpelöitä perinteiseen nälkäviuluun eli poka-sahaan verrattuna. Raskaan painon lisäksi moottorisahan terä koettiin hankalaksi teroittaa, eikä sen pitämästä metelistä ja tärinästä pidetty. Tärinä aiheutti myös sormien tunnottomuutta.²⁴ Työntekijöiden tarinoissa tulevatkin esille myös ne puolet, joita kannattavuuteen, puumääriin ja tekniseen kehitykseen keskittyvissä tutkimuksissa ei näy, kuten vaikkapa sahan käytön kehoallisuus.

Savotoissa ja uitoilla työolot olivat haasteelliset ja turvavälineet puutteelliset. Muisteluis- sa kuitenkin usein sanotaan, että pahempia vahinkoja ja haavereita ei juuri sattunut. Paleltumat ja muut kylmyyden aiheuttamat vaivat sekä sormien tunnottomuus olivat arkisia vaivoja, mutta pahempia vammoja ja tapaturmia, kuten kaatuvan puun alle jäämisiä tai hukkumisia, sattui vain harvoin.²⁵

Haaverien vähydestä huolimatta tarinat etenkin vuosisadan alkupuolen savottatyömailta ovat suorastaan karmaisevia. Kämpät eivät olleet kummoisia, pelkkiä hökkeleitä luonnonkivikiukaiden ympärillä maalattialla. Tosinaan savotoilla yövyttiin viikkotolkulla myös erinäisissä laavuissa ja muissa kehnommissa, väliaikaisissa suojissa.²⁶ Ei ole ihme, että Lapin savotoilla on toisaalta kapinoitu, mutta myös keräännytty ammattiyhdistyksiin. Esimerkiksi Savukosken savotoilla puhkesi niin kutsuttu läskikapina vuonna 1922 punaupseeri Jahveti Moilasen nostattamana. Moilanen puhui läskilaatikon päältä savotan työntekijöille juuri metsätyöläisten huonoista oloista ja löysi varmasti otollisen yleisön, jolle kapinahenki oli kaiketi itse puna-aatetta tärkeämpi. Aatteen palon puutteessa suurin osa läskikapinaan osallistuneista poistuikin kapinallisten riveistä jo hyvin pian kapinan syttymisen jälkeen eikä loikkanut Neuvostoliittoon johtajansa perässä.²⁷

Uittoa ja savottoja on kritisoitu myös muista syistä kuin puutteellisen työturvallisuuden takia. Etenkin kalastajilla oli ja on edelleen varsin negatiivinen suhde uittoon. Jo aivan uiton alkuaikoina kalastajat valittelivat lauttojen ja tukkien särkevän kalapatoja.²⁸ Nykyisin puhutaan enemmän siitä, miten uiton teettämät muokkaukset, kuten koskien perkaukset, ovat muuttaneet sekä Ii- että Kemijokea. Joet eivät ole enää luonnontilassa ja esimerkiksi lohien kutupaikat eivät ole entisellään. Jokiin ovat tosin vaikuttaneet vahvasti myös molempia jokia hallitsevat lukuisat voimalaitokset, jotka nykyisin keräävätkin samankaltaista kritiikkiä kalastajilta kuin uitto aikoinaan.

²⁴ Ryhmähaastattelu 25.8.2020, haastateltava 3.

²⁵ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 179–184; Ryhmähaastattelu 25.8.2020, haastateltava 3; Seppo Puolakan haastattelu 8.5.2021.

²⁶ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 130–145.

²⁷ Aatsinki 2008; Elo & Seppälä 2012, 43.

²⁸ Rytönen 1989, 149–158, Onnela 2006, 304–305.

Savukoskella kritiikkiä liitetään myös siihen, miten yhtiöiden koettiin toimivan; kairojen vihreä kulta eli tukkipuut ja niistä käärityt voitot menivät suurilta osin aivan muualle kuin Savukoskelle. Hyvin samaan tapaan Savukoskella puhutaan nykyisin esimerkiksi Soklin kairoshankkeesta, jonka pelätään pilaavan luonnon ja voittojen menevän joko ”Helsingin herrojen” tai ulkomaisten yhtiöiden taskuun.²⁹ Iissä Uitto-yhtiö koettiin enemmän positiivisen kautta; elannon tuojana ja suurten väkimäärien työnantajana. Uiton kulta-aikaan liitetään mielikuvia, joissa kenenkään ei tarvinnut olla töitä vailla. Tämä on kaunis mielikuva kunnassa, jonka työttömyysaste on 2010-luvulla lähennellyt 20 prosenttia ja on edelleen 12,8 prosenttia.³⁰

Savukoskella ja Iissä suurin ero olikin juuri suhtautumisessa työnantajaan. Iissä nostalgia värittää vahvasti mielikuvia menneistä kulta-ajoista ja Iijoen uittoyhdistys koetaan jollakin tapaa omaksi ja yhteiseksi. Uittoyhdistystä ja uittoa nostalgisoidaan kollektiivisesti ilmiönä, johon jokainen uiton työntekijä kuului, ja joka toi paikkakunnalle paljon hyvää. Savukoskella suhtautuminen työnantajaan oli neutraalimpi tai kriittinen, ja nostalgia kohdentuu enemmän yksittäisen työntekijän tai porukan työpanokseen ja elämään savottakämpillä. Tähän vaikuttavat varmasti myös hyvin erilaiset työolot. Työtä uiton erottelulla pidettiin raskaana, mutta hyvin palkattuna, ja paikkakuntalaiset tekivät töitä kotoaan käsin.³¹ Savukoskella taas lähes jokainen eli talvet savottakämpillä, joissa olosuhteet saattoivat olla haasteelliset, eikä palkkaukseen aina oltu tyytyväisiä.³² Mielikuvien eroa selittänee osin myös se, että Iissä itse puutavara kulki vain kunnan läpi, siinä missä Savukoskella paikalliset elivät alati hakkuista muuttuvan ympäristön lähellä.

Naiset uitolla ja savotoilla

Naisten asema savotoilla ja uittotyömailla kiehtoi minua erityisesti, ja otin sen myös erikseen esille molemmissa näyttelyissä. Usein puhutaan vain ”uittojatkista” ja ”savottajatkista”, eikä ’jatka’ sanana ole kovinkaan sukupuolineutraali. Toisin kuin nykyään usein luullaan, naisia oli töissä etenkin uitolla, mutta myös savotoilla. Etenkin Kemijoen uitolla naisia oli erottelulla monissa tehtävissä niin ylösottajina eli puutavaran laskijoina kuin erottelijoinakin, samoin Iissä. Savotoilla naisia oli etenkin kämppäemännän tärkeissä tehtävissä, mutta naiset tekivät myös esimerkiksi parkkuuta ja sota-aikana enemmän myös itse savotoilla puita kaatamassa.³³

Naisten tarinoita löysin sekä tekemässäni ryhmähaastattelussa että kirjoista ja tutkimuksesta.³⁴ Kävi nopeasti ilmi, että miesten muistelukset naisista olivat usein koristeltuja; näiden mukaan kämppäemäntää pidettiin ”pyhänä” eikä heihin koskettu, emäntää ei suututettu eikä tälle saanut flirttailla.³⁵ Myös kämppäemäntien koulutus ja oppaat ylläpitivät puhtoista,

²⁹ Ryhmähaastattelu 25.8.2020, haastateltava 5.

³⁰ Tilastokeskus, 2021, <https://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html>.

³¹ Seppo Puolakan haastattelu 8.5.2021.

³² Savotalla palkka maksettiin kaadetun puumäärän mukaan. Jos esimerkiksi kaatoporukan palstalla oli huonosti puuta tai matka lanssipaikkaan hankala, saattoi kaatoporukka kokea palkan ja saamansa kohtelun epäoikeudenmukaiseksi. (Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 123–129.)

³³ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 63, 171; Snellman 1996, 42.

³⁴ Snellman, Rännäli & Vainio 1991; Snellman 1996; Reiterä 2010; Ryhmähaastattelu 25.8.2020.

³⁵ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 142–143; Snellman 1996, 173–174.

Kuva 4. Naisten tarinat, kuten savotakokkien ja kämppäemäntien tarinat, haluttiin erityisesti tuoda näyttelyssä esille. Elämänluukku rakentui valokuvan ympärille. Kuva: Hanna-Leena Puolakka.

ahkeraa ja äidillistä ihannetta, johon eivät romanssit kuuluneet.³⁶ Kämpäemäntien ja uiton naispuoleisten työntekijöiden omista kertomuksista taas kyllä paistavat miesten likaiset puheet ja kiellettyinä pidetyt romanssitkin. Kaikki kämppäemännät eivät huumorista välittäneet, toiset vastasivat samalla mitalla.³⁷ Kuulin myös Savukoskella, että aika moni paikallinen kämppäemäntänä tai apulaisena toiminut tyttö päätyi juuri savotoille kauempaa tulleiden ”lentojätkien” kanssa lopulta naimisiinkin, joskus myös muualta tullut savottakokki päätyi paikallisen miehen vaimoksi.³⁸

Poikkeuksen näihin pyhinä pidettyihin naisiin muodostivat seksityöläiset. Etenkin savottojen liepeillä, suuremmissa asutuskeskuksissa myös prostituutio kukoisti ajoittain. Prostituutio kukoisti siellä, missä miehiä oli eniten koolla – lomapaikoissa isoissa kaupungeissa, kuten Rovaniemellä ja Kemijärvellä, sekä keskuspaikoissa, joihin jätkät tulivat hakemaan työnjohdolta savottapestejään. Toisinaan yksittäiset seksityöläiset kiersivät myös savottoja.³⁹ Kysyntä kohtasi tarjonnan, kun varsinkin sotien jälkeen savotoille vaelsi tuhatmäärin miehiä pitkille työkomennuksille ja kauaksi perheistään, mikäli sellaista oli ehditty edes perustaa. Kaikki eivät seksityöläisten palveluita käyttäneet, varsinkaan paikalliset, mutta ilmeisesti suurin osa kuitenkin tiesi, mistä palveluita saisi.⁴⁰ Voisin kuvitella, että myös uiton erottelutyömailla oli vastaava vetovoima, mutta ainaakaan Ijoen uitolta en löytänyt vastaavia muisteluista prostituutiosta.

³⁶ Reiterä 2010, 46–62.

³⁷ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 174; Aho & Suutari 1994, 46; Snellman 1996, 173–174; Reiterä 2010, 138–140; Ryhmähaastattelu 25.8.2020, haastateltavat 1, 2 ja 4.

³⁸ Onnela 2006, 308; Ryhmähaastattelu 25.8.2020.

³⁹ Snellman 1996, 192–198.

⁴⁰ Snellman, Rännäli & Vainio 1991, 250; Ryhmähaastattelu 25.8.2020, haastateltava 1.

Mielikuvista näyttely-suunnitelmaksi

Yhteistä näyttelyille oli, että molemmissa koin tärkeäksi nostaa esille myös uitto- ja savottatyömaiden kokoluokan, massiivisuuden. Koululaisten kanssa juteltuani tajusin, että nykikävijälle, jolla ei ole omia muistikuvia uitosta, kyseinen asia ei ole laisinkaan selvä. Tuhansia työntekijöitä, satojatuhan- satoja kaadettuja ja uitettuja tukkeja, ja tutut suvannot tukkivastuista pullollaan. Halusin välittää kokoluokkaa ennen kaikkea kuvallisesti, sillä yksi kuva välittää mielestäni ilmiön paremmin kuin tuhat lukemaa.

Näyttelyistä muodostui lopulta muuten hyvin erilaiset. Savukoskella uitto jäi huomattavasti pienempään rooliin kuin metsätyömaat, sillä juuri savotoilla oli selvästi suurempi paikka paikallisten sydämissä. Koska savottakämppäperinne ja -esineistö olivatkin hyvin edustettuina Savukoskella, jär-

jestin sille enemmän tilaa itse näyttelyssä. Iissä kävi juuri päinvastoin. Jokisuun työntekijöillä oli vain hataria mielikuvia suursavotoista, sillä suurin osa paikallisista oli ollut töissä paikallisesti, siis nimenomaan tukkien uitossa tai erottelulla. Samoin esineistö liittyi pääosin juuri erotteluun, jonka vuoksi nostin sen näyttelysuunnitelmassa keskiöön, jättäen puiden monilla tavoilla etäisen alkupään pienempään rooliin. Iloitsin kuitenkin siitä, että itse olin päässyt läheisesti tutustumaan pohjoisen suurten jokien molempiin todellisuuksiin.

Oikeastaan jäin kaipaamaan aiheesta enemmän sosiaalishistoriaan liittyvää tutkimusta. Historiikkeja sekä Kemiyhtiön että Kemi- ja Iijoen uittoyhdistysten vaiheista löytyy kyllä, samoin kansien väliin kerättyä perimätietoa, kertomuksia ja kokemuksia, mutta muuten tutkimuksen vähyys aiheesta suorastaan yllätti. Vanhojen työntekijöiden haastatteluista löytyisi kuitenkin materiaalia varmasti useampaankin tutkielmaan tai projektiin. Toivottavasti tulevaisuudessa, kun näitä kahta näyttelyä lähdetään jälleen uusimaan, myös uutta tutkimusta löytyisi runsaasti.

Kuva 5. Lopullista näyttelyasettelua. Metsää tuotiin tilaan suurkuvatulosteilla. Kuva: Hanna-Leena Puolakka.

Lähdeluettelo

Painetut lähteet ja kirjallisuus:

- Aatsinki, Ulla. 2008. *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Pro Gradu. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Aho, Annina ja Paula Suutari. 1994. *Ikipoola – iiläistä uittoperinnettä*. Oulu: lin kunnan kulttuuritoimi.
- Elo, Tiina ja Sirkka-Liisa Seppälä. 2012. *Entistä Keminkylää. Savukosken kulttuuriympäristöohjelma*. Suomen Ympäristö 20. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Itkonen, Martti. 1998. *Lijoen uittoyhdistys 1918–1988*. Kemi: Lijoen uittoyhdistys.
- Itkonen, Martti. 2006. *Muistelmia valkoisesta talosta. Kemijokisuun erottelun vaiheita 1800-luvulta vuoteen 1991*. Keminmaa: Rajalla.
- Mann, Chris ja Christer Jörgensen. 2003. *Hitlerin sota pohjoisessa. Saksan sotatoimet Norjassa, Suomessa ja Neuvostoliitossa 1940–1945*. Helsinki: Gummerus.
- Onnela, Samuli. 2006. *Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747–1916*. Sodankylä: Suur-Sodankylän historiatoimikunta.
- Purhonen, Elias J. 1998. *Hivakka eli selonteko uitosta ja sen terminologiasta*. Porvoo: Opaksia.
- Pelkonen, Juhani. 1978. *Nuortin konesavotta 1913–1916*. Lapin Metsämuseoyhdistys ry:n julkaisusarja N:o 5. Kemijärvi: Lapin metsämuseoyhdistys.
- Purhonen, Elias J. 1998. *Hivakka eli selonteko uitosta ja sen terminologiasta*. Porvoo: Opaksia.
- Reiterä, Terhi-Marja. 2010. *Kämpän kotihengetär vai hyvä jätkä? Pohjois-Suomen kämppäemännät ja sukupuolen merkitys kämppäelämässä 1945–1975*. Pro gradu -tutkielma. Talous- ja sosiaalhistoria, Helsingin yliopisto.
- Rytönen, Raili. 1989. *Suur-lin historia: 1870–1925*. Kajaani: Haukiputaan kunta ja seurakunta.
- Snellman, Erkki, Erkki Rännäli ja Allan Vainio (toim.). 1991. *Muut sortaa, saha yksin puoltaa. Savottaperinnettä Lapista*. Rovaniemi: Rovalan kannatusyhdistys.
- Snellman, Hanna. 1996. *Tukkilaisten tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Scripta historica 25. Oulu: Pohjoinen.

Verkkosivut:

- Tilastokeskus. 2021. "Kuntien avainluvut." Luettu 15.4.2021. <https://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html#?active1=139&year=2021>.
- Lapin metsämuseon sivusto, Nuortin konesavotta. Luettu 12.4.2021. <https://www.lapinmetsamuseo.fi/nuortin-konesavotta>.
- Savukosken kunnan matkailusivusto, Samperin veturireitit. Luettu 12.4.2021. <https://korvatunturi.fi/naejakoe-artikkeli/samperin-veturi/>.
- David C. Cole. s.a. "U.S army Field Mess Gear." Luettu 15.9.2020. https://history.army.mil/html/museums/messkits/Field_Mess_Gear.pdf.

Haastattelut:

- Ryhmähaastattelu, paikalla haastateltavat 1, 2, 3, 4 ja 5 25.8.2020 (haastattelijana artikkelin kirjoittaja).
- Seppo Puolakka 8.5.2021 (haastattelijana artikkelin kirjoittaja).
- Tuomas Juva 10.5.2021 (sähköpostikeskustelu artikkelin kirjoittajan kanssa).